

НАУКОВИЙ ВИСНОВОК

I. ОПИСОВА ЧАСТИНА

Для надання наукового висновку надійшло звернення голови Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Б.І. Гулька, у якому поставлені такі питання:

1. Коли починається перебіг позовної давності за вимогою про стягнення боргу в зобов'язанні з визначеним строком виконання?
2. Чи свідчить вчинення нотаріусом виконавчого напису після виникнення у кредитора права на відповідний позов про переривання позовної давності чи зупинення її перебігу?
3. Чи впливає на перебіг позовної давності / зумовлює початок перебігу позовної давності у справі за позовом про стягнення заборгованості визнання виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню?
4. Чи є поважною причиною пропущення позовної давності визнання виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню?

Питання поставлені в контексті обставин цивільної справи № 554/9126/20, що перебуває на розгляді Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду.

II. АНАЛІТИЧНА ЧАСТИНА

1. Відповідь на поставлені у запиті про надання наукового висновку питання вимагає передусім аналізу проблематики правової природи позовної давності.

У вітчизняній цивілістичній доктрині позовна давність традиційно визнається інститутом матеріального цивільного права. При цьому в найзагальнішому розумінні позовна давність постає як строк для захисту права особи, право якої порушене.¹

Процесуальний характер інститут позовної давності має у країнах англо-американського права, але правом континентальним (у тому числі – українським) такий підхід не сприймається.²

Формулювання положень статті 256 ЦК («...це строк, у межах якого особа може звернутися до суду...») не повинно вводити в оману: у всякому випадку в цьому місці йдеться про право на позов у матеріальному сенсі, тобто про право вимагати успішного захисту, а не про формальне право на позов – власне звернення до суду за відповідним процесуальним порядком, яке не обмежується внаслідок факту спливу позовної давності (частина 2 статті 267 ЦК України).

Позовна давність за своєю правовою природою є одним з видів строків захисту суб'єктивних цивільних прав. Її не можна плутати з іншими строками

¹ Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т./За відповід.ред. О.В. Дзери, Н.С.Кузнецової, В.В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – Т. I. – С. 429.

² Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар. Т. 2: Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки та терміни. Позовна давність / За ред. проф. І.В.Спасибо-Фатеевої. – Х.: ЕКУС, 2021. – С. 523.

захисту, які можуть мати як приватноправовий характер, так і стосуватись захисту прав особи у сфері публічного права.¹

Встановлення позовної давності зумовлене низкою обставин, зокрема, міркуваннями забезпечення стабільності цивільного обороту, подоланням невизначеності у правовідносинах. Крім того, при встановленні позовної давності законодавець виходив із того, що тривале невикористання права свідчить, що особа втрачає у певному предметі заінтересованість з відповідними наслідками для неї і для третіх осіб. Насамкінець, тривале невикористання права може в подальшому породити труднощі в процесі судового розгляду, адже з часом, особливо з роками, встановлення судом обставин, дослідження доказів все більш утруднюється.

Істотним для повноцінного розуміння правової природи і сутності позовної давності є також і те, що цей інститут матеріального цивільного права має не тільки вимір обмеження прав кредитора, а й вимір звільнення боржника.

Для кредитора відмова в позові з тих чи інших мотивів зазвичай не має істотного значення – головне полягає у неможливості захистити інтерес. Натомість для боржника може мати істотне значення те, з яких саме підстав суд відмовляє у позові – з причин його необґрунтованості або з причин пропуску строку давності.

Цей аспект інституту позовної давності гарно ілюструється позицією ЄСПЛ у рішеннях від 20 вересня 2011 року за заявою № 14902/04 у справі ВАТ «Нафтова компанія «ЮКОС» проти Росії», від 22 жовтня 1996 року за заявами № 22083/93, 22095/93 у справі «Стаблінгс та інші проти Сполученого Королівства» та від 29.01.2013 за заявою 66610/09 у справі «Золотас проти Греції»: позовна давність – це законне право правопорушника уникнути переслідування або притягнення до суду після закінчення певного періоду після скоєння правопорушення. Позовна давність, що є звичайним явищем у національних законодавствах держав – учасників Конвенції, виконує кілька завдань, в тому числі забезпечує юридичну визначеність та остаточність, занобігаючи порушенню прав відповідачів, які можуть трапитись у разі прийняття судом рішення на підставі доказів, що стали неповними через спливу часу.

При цьому слід наголосити, що позовна давність має значення не тільки у справах позовного провадження, а й у випадках звернення кредитора з вимогами до боржника в процедурах банкрутства.

Зазначене цілком логічно впливає з того, що можливість застосування щодо боржника процедур, передбачених КУЗПБ, визнається альтернативним способом задоволення грошових вимог кредитора у тому випадку, коли відсутній спір про право щодо вимог кредитора (постанови КГС ВС від 03.06.2020 у справі №905/2030/19 та від 11.11.2020 у справі №904/5628/19). У площині ж питання захисту суб'єктивних цивільних прав застосування до боржника таких процедур постає як спеціальна юрисдикційна форма захисту у тому числі суб'єктивних цивільних прав та законних інтересів кредиторів. *Позовна ж давність за самою своєю природою обмежує судовий захист права, у якій би формі такий захист не мав би відбуватися.*

¹ Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар. Т. 2: Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки та терміни. Позовна давність / За ред. проф. І.В.Спасибо-Фатєєвої. – Х.: ЕКУС, 2021. – С. 522.

2. Абзац перший частини п'ятої статті 261 ЦК України закріплює доволі однозначне правило – за зобов'язаннями з визначеним строком виконання перебіг позовної давності починається зі спливом строку виконання.

Визначений строк виконання характеризується тим, що або нормативно, або в силу умов договору, строк виконання останнього є встановленим. Однак оскільки строк належить до категорії часу, що може обчислюватися за допомогою різних величин, то навіть точне встановлення строку виконання зобов'язання може здійснюватися різними способами: шляхом встановлення конкретної календарної дати (дня) виконання, із годинними та хвилинними межами, граничного терміну виконання, часового періоду, коли виконання здійснюється у будь-який час цього періоду, або ж такого строку виконання, який визначається вказівкою на подію, яка має настати.¹

Отже, формулювання «зі спливом строку виконання», вжите в абзаці першому частини п'ятої статті 261 ЦК України, означає, що встановлений для виконання зобов'язання строк закінчився (у тому числі – минула дата, до якої чи у яку зобов'язання мало бути виконане), а виконання не було надано боржником або ж надане ним виконання є неналежним.

3. Захист цивільних прав постає як міжгалузевий комплексний правовий інститут,² який перебуває на межі матеріального і процесуального права,³ характеризується істотним зв'язком матеріально-правової (зміст) та процесуальної, процедурної (форма) сторони.

Всі способи захисту поділяються за формою захисту на юрисдикційні та неюрисдикційні, залежно від того, чи вдається управнена особа до захисту суду або іншого правоохоронного органу, або здійснює захист своїми діями (самостійно або спільно з іншими особами). Судовий захист є найбільш поширеною, але не єдиною юрисдикційною формою захисту, такою ж формою є і захист цивільним прав нотаріусом, що за природою своєї діяльності здійснює безспірну юрисдикцію.

При цьому закріплене ст. 20 ЦК України правило про здійснення права на захист на власний розсуд означає, що управнений суб'єкт:

а) Має можливість вибору типу поведінки – реалізувати чи не реалізувати своє право на захист.

б) У випадку, якщо буде обрана реалізація права на захист – має можливість вибору форми захисту, тобто вдатися до юрисдикційного (судового чи іншого) чи неюрисдикційного захисту суб'єктивного цивільного права чи законного інтересу, а також можливість поєднання цих форм захисту.

в) Самостійно обирає спосіб захисту в межах тієї чи іншої форми захисту, а також визначає доцільність поєднання способів захисту чи заміну одного способу захисту іншим.⁴

¹ Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар. Т. 2: Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки та терміни. Позовна давність / За ред. проф. І.В.Спасибо-Фатєєвої. – Х.: ЕКУС, 2021. – С. 541.

² Сverdlyk G.A., Straining E.L. Понятие и юридическая природа самозащиты гражданских прав // Государство и право. – 1998. - № 5. – С. 17-24; Ромовская З. В. Защита в советском семейном праве. – Львов: «Вища школа», 1985. – С.13;

³ Иванов О.В. Защита гражданских прав как правовой институт и как научная проблема // Тр. Иркутского ун-та. Серия юридическая. Вып. 8, Ч. 3. Вопросы советского государства и права. - Иркутск, 1967. – С.41.

⁴ Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар. Т. 1: Загальні положення. Особи / За ред. проф. І.В.Спасибо-Фатєєвої. – Х.: ЕКУС, 2020. – С. 211.

Сучасна цивілістична теорія відкидає старий римський принцип «*Bis de eadem re ne sit actio*» («Не повинно бути заявлено два позови з однієї справи»), розвинутий юристами Середньовіччя у конструкцію альтернативної конкуренції позовів – «*Electa una vis, non datur recursus ad alteram*» («Коли обрано один шлях [захисту], не можна вдаватися до іншого»).¹

Пізніше романістична юриспруденція Нового часу побудувала вчення про конкуренцію позовів (*concursum actionem*), поділяючи її на чотири групи випадків:

- *concursum electivum* – коли певний юридичний інтерес може бути повністю або часткового задоволений різними позовами;

- *concursum alternativum* – коли певний юридичний інтерес задовольнявся особою обранням нею певного позову з декількох доступних без можливості звернутися до іншого безвідносно до результату первісного процесу;

- *concursum cumulativum* – коли з однієї підстави в особи виникає декілька позовів;

- *concursum successivum* – коли йдеться про один позов як про підготовку, передумову для іншого.²

Наразі вітчизняна цивілістика визнає лише *concursum electivum* як власне щодо позовів, так і щодо обрання управненою особою форм та способів захисту в цілому.

Однак така свобода захисту «на власний розсуд» має і зворотню сторону – обрання однієї форми чи певного способу захисту жодним чином не перешкоджає настанню обставин, які можуть тим чи іншим чином нівелювати корисний ефект від звернення до іншої форми чи способу захисту. Конкретизуючи вказаний загальний висновок, слід зазначити, що звернення до однієї форми (одного способу) захисту жодним чином не впливає на перебіг давності (у тому числі позовної), яка і є однією з тих обставин, що можуть перешкодити захисту в іншій формі чи іншим способом.

Справді, не дістане розуміння особа, яка мала звертатися до суду з віндикаційним позовом, а звернулася з позовом про визнання права – не буде допущеним з поважних причин пропуск нею позовної давності за позовом віндикаційним з посиланням на те, що тривав процес за позовом петиторним. Це правило діє і щодо обрання форм захисту. А тому особа, яка вдалася до юрисдикційної форми захисту свого права нотаріусом в порядку вчинення виконавчого напису (ст. 18 ЦК) і пропустила позовну давність для звернення до суду з позовом для захисту цього ж права, не може виправдовуватися тим, що вона захищалася в несудовому порядку: такі посилання не мають сприйматися як свідчення поважних причин пропуску позовної давності.

4. Стосовно впливу таких обставин, як вчинення нотаріусом виконавчого напису або визнання його таким, що не підлягає виконанню, на *переривання* позовної давності чи *зупинення* її перебігу слід зазначити, що вказані обставини ніяк не впливають на ці аспекти позовної давності.

Переривання позовної давності є найбільш радикальним втручанням у її перебіг, який виправдано лише у виключних випадках.³ Саме з цих причин підстави переривання давності формулюються законодавцем вичерпним чином, а перелік підстав переривання позовної давності, вказаний у ст. 264 ЦК, є імперативно вичерпним та

¹ Дождев Д.В. Римское частное право/Под ред. В.С. Нерсесянца. – М.: ИНФРА-М – НОРМА, 1997. – С. 209.

² Барон Ю. Система римского гражданского права: В 6 кн. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2005. – С. 250-252.

³ Циммерман Р. Новый немецкий закон о давности и глава XIV Принципов Европейского контрактного права // Цивилистические исследования: Ежегодник гражданского права (2007–2009) / под ред. Б.Л. Хаскельберга и Д.О.Тузова. – Томск, 2010. Вып. 4. – С. 403.

розширювальному тлумаченню не підлягає, його також не можна доповнювати або змінювати навіть за домовленістю сторін у порядку, передбаченому ч. 3 ст. 6 ЦК.¹

Зупинення перебігу позовної давності хоча і є набагато менш радикальним втручанням у порядок обчислення позовної давності порівняно з її перериванням, але перелік підстав такого супинення також сформульовано законодавцем вичерпним чином: чотири підстави супинення перебігу позовної давності визначено у ст. 263 ЦК і одна – у статті 265 ЦК.²

Показово при цьому, що в жодній нормі цивільного законодавства вчинення нотаріусом виконавчого напису з метою захисту суб'єктивного цивільного права особи, а так само і визнання цього виконавчого напису таким, що не підлягають виконанню, не визначені як підстави переривання чи супинення перебігу позовної давності за позовом такої особи на захист відповідного права.

Враховуючи викладене, слід дійти таких висновків:

1. Перебіг позовної давності за вимогою про стягнення боргу в зобов'язанні з визначеним строком виконання починається за правилом, встановленим абзацем першим частини п'ятої статті 261 ЦК України – зі спливом строку виконання, тобто коли встановлений для виконання зобов'язання строк закінчився (у тому числі – минула дата, до якої чи у яку зобов'язання мало бути виконане), а виконання не було надано боржником або ж надане ним виконання є неналежним.

2. Вчинення нотаріусом виконавчого напису після виникнення у кредитора права на відповідний позов не має наслідком переривання позовної давності чи супинення її перебігу.

3. Визнання виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню, не жодним чином не стосується початку перебігу позовної давності за позовом про стягнення заборгованості, для стягнення якої був вчинений такий напис, а так само жодним чином не впливає на перебіг такої позовної давності.

4. Визнання виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню, не може доводити існування поважених причин пропуску позовної давності за позовом про стягнення заборгованості, для стягнення якої був вчинений такий виконавчий напис.

Член Науково-консультативної
ради при Верховному Суді,
проректор ПВНЗ «Харківський інститут
кадрів управління», кандидат юридичних наук
адвокат

Ю.В. Мица

¹ Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар. Т. 2: Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки та терміни. Позовна давність / За ред. проф. І.В.Спасибо-Фатеевої. – Х.: ЕКУС, 2021. – С. 557.

² Там само, С. 550.